

3.

Seder och bruk

i Julita socken i Södermanland.

Anteckningar, gjorda år 1890.¹*Ur Nordiska museets arkiv.*

1.

Barndop.

När barnet påkläddes, sattes en stor synål eller något annat stål i lindkläderna och fick ej borttagas, förr än barnet var döpt, ty det var alldeles nödvändigt, att den lilla hedningen genom stål bevarades från trollens makt och för att bortbytas mot någon af deras afkomma, innan han eller hon genom dopet blifvit Guds barn och således af Gud själf beskyddades. Äfven måste den, som kom in i rummet, där den lilla låg före dopet, genast skynda fram till spiseln och röra om i askan för att drifva bort alt »otyg» från den nyfödda. Men så snart barnet genom dopet helgats och renats, flydde trollen förskräkta till skogen och tordes ej mera fram.

Döpelsen försiggick oftast i prästgården, den varmare årstiden dock i kyrkan. Efter hemkomsten äts middag, hvilken i det närmaste liknade en bröllopsmåltid. Grannar och vänner voro inbjudna; hustrurna medförde då, som vid alla allmogens fester, förning, bestående af bullar, gröt m. m. Under måltidens lopp lades den nydöpta på

¹ Här skildrade seder och bruk kunna i allmänhet sägas hafva varit gängse i Julita socken intill 1860-talet, efter hvilken tid de alt mer och mer började aftaga.

faderns armar, då han måste lägga en krona eller mer på lindkläderna; sedan skickades den lilla ur famn i famn kring hela bordet, och hvar och en lade efter råd och lägenhet en gåfva på hans eller hennes kläder, ibland till och med »en blank riksdaler»¹, om någon riktigt »styfver» bonde var med.

2.

Trolofning och bröllop.

Trolofningen förmedlades oftast genom en *ärnsman*; de unga själfva hade vid dessa tillfällen obetydligt att säga, utan frågan afgjordes af föräldrarna. Ärnsmannen började antingen själf på eget bevåg sina operationer, eller också var han eller hon vidtalad af föräldrarna på någondera sidan, lika ofta flickans som den unge mannens. Fick saken en lycklig utgång, åtnjöt ärnsmannen stor heder och anseende i båda familjerna. Först och främst skulle han som gåfva ha ett par nystickade riktigt rara ullstrumpor.

Anseende inom socknen fordrades för denna viktiga befattning och dess utom äfven belevfvenhet och förmåga att lägga ut orden. För den skull voro dessa personer mycket uppmärksamma på hvad prästen sade i kyrkan. Deras andraganden blefvo ofta litet svärfattliga genom den högtidliga hopfogningen af ord utan sammanhang; men ju konstigare deras tal voro, dess bättre var det. Han är »bus obegriplig», var det yppersta loford från folkets mun.

Om trolofningen afgjordes redan på våren eller tidigare, erkändes den dock icke förr än på hösten. Det skulle hafva varit opassande och visat brist på belevfvenhet att förut svara annat än nekande. Men på hösten var det ej längre möjligt att hålla saken hemlig; de unga skulle till Arboga marknad och köpa »giftas» — annanstädes gick naturligtvis ej an — och därför kallades också denna marknad *fästpigä marken*.²

¹ Fyra kronor.

² För längre tid sedan hölls denna marknad redan vid midsommartiden.

Rikt utrustade med pengar och matsäck begåfvo sig de unga på väg, vanligtvis åtföljda af fästmannens mor. Viktigast af alt var *fästpigä skrinet*, där alla inköpen skulle förvaras. Åt fästmön köptes klädning, schal, två silkeshalsdukar (om det var riktigt hederligt, men i fattigare hus blott en), hvitt tyg till ungmorsförkläde och halsduk, svart siden till förkläde, stycke och mössa, hvita handskar, guld- och silfverring, kryddosa och kryddor, luktvatten, karameller m. m. samt salmbok. Åt *fästpilten* köptes tyg till kläder, väst, silkeshalsduk och vit halsduk, krage, hatt samt hvita handskar; vidare västtyg åt fäderne, förkläden åt mödrarna och dess utom gåfvor åt hemmarande syskon, drängar och pigor.

Oftast kläddes bruden af kyrkoherdens fru, och till detta ändamål förvarades i prostgården smycken, band och blommor. Då all denna brudgrannlåt användes, blef resultatet något riktigt storstättligt.

Om det skulle bli kyrkbrud, gåfvo sig bruden och de femton till tjugu brudpigorna till prostgården i god tid på söndagsförmiddagen för att bli klädda. Två flickor, som skulle hålla pällen — *pällpigorna* —, brudfolkets närmaste släktingar, skulle vara grannare än de andra brudpigorna.

Tvänne *hofriddare*, motsvarande marskalkarne på nutidens bröllop, skulle likaledes hålla pällen öfver brudparet samt rida bredvid brudvagnen. De utmärktes därför med en bukett af hemgjorda blommor på bröstet.

Under det bruden kläddes, skulle hon ha en tallrik med förfriskningar bredvid sig, af hvilka hon emellanåt skulle äta. Detta var alldeles nödvändigt, emedan hon annars blefve för snål matmor.

Mot middagen infunno sig brudgummen och gästerna, spelmännen icke förglömmas, i bröllopgården för att följa bruden till kyrkan. Om det var lång väg, fick man »ståta» genom en del af socknen. Spelmännen kommo in och spelade brudmarschen, när bruden och hennes pigor skulle gå ut till vagnarna. Festligt såg det ut. Bruden var klädd i svart sidenklädning med brokiga band och silfverpryd-

nader, långt skärp med spänne, hvit spetsbärt och bukett i bröstet samt halsen och det urringade klädningslifvet fullhängda med guld-kedjor, granna pärlband och broscher. På hufvudet bar hon guld-krona med kläppar af kulörta stenar, plymer, slöja, kransar med glitterande stenar och blommor, så att intet syntes af håret. Pällpigorna voro äfven svartklädda, med långa skärp, kransar med smycken, blommor, bärt, pärlband och bukett i bröstet. De öfriga brudpigorna hade ofta hemmaväfda yllekädningsar, stora tyllkragar, skärp, kransar utan smycken samt blommor.

När alla voro ordnade för färden, satte tåget sig i rörelse. Främst redo två soldater, därefter brudgummen, med bukett i bröstet, hög hatt, hvit halsduk med långa broderade snibbar, ridande på en brun häst med grant betsel. Efter honom följde »ungherra» samt andra yngre karlar, alla till häst. Därefter kommo brudpigorna i kärror, barhufvade, med skjutsbonden i knäet; vidare spelmännen, äfvenledes ridande, och slutligen i en stor suflettvagn bruden och *brudsätan*¹ m. fl., samt på hvar sin sida af vagnen hofriddarne på hästar med granna betsel. När tåget kom till en större gård, och folket stod utanför för att få se bruden, stämde spelmännen upp, filade och spelade af hjärtans lust.

När gudstjänsten var slut, tågade brudskaran in i kyrkan, under det en ståtlig marsch spelades på orgeln. Då prästen under vigseln sade: »Herren vare med eder» o. s. v. och uttalat »amen», stego hofriddare och pällpigor fram och höllo pällen öfver brudparet, till dess välsignelsen lästes. Pällen var en stor fyrkantig duk af hvit tyll, trädd med rödt. Ett litet stycke från hörnen voro fästa små käppar, klädda med guld- och silfverpapper, och medelst dessa hölls pällen öfver brudparet.

Hemfärden skedde på samma sätt som färden till kyrkan. Vid inträdet i stugan möttes ögat af en ståtlig anblick. Ett stort dukadt hästskobord upptog nästan hela rummet. Vid öfre fönstret var dukadt för brudparet, med grant brutna serveter under en i taket utspänd

¹ Så kallades den, som klädde bruden.

brokig kattunssduk, *brudhimmelen*, prydd med granna band och målade äggskal. Äfven öfver skänken var en *skänkhimmel* uppsatt.

För öfrigt var bordet fullsatt af grant utsirade fat med tårter, bakelser och äfven »hviter gröt», ty hvarje hustru skulle ha en sådan förning med sig, och de närmare släktingarna borde äfven medföra bullar af olika sorter. Silfverbägare och kannor med hembrygdt öl samt bränvinsflaskor saknades naturligtvis ej häller; för kvinnorna fans »serapsbränvin»¹.

Efter välsignelsens läsande, och sedan alla lyckönskat brudparet, började bordsättningen. Bredvid bruden satt brudsätan och sedan ståndspersoner, släktingar m. fl. efter rang och värdighet; bredvid brudgummen hade alltid prästen sin plats. Midt emot brudparet, i hästskon, sutto pällpigorna och hofriddarne, af hvilka en var *källarsven* och en *källarpiga*, d. v. s. de hade sig anförtrödt att tillse, om ölet blef slut, och att hemta upp nytt ur källaren. Äfven de öfriga brudpigorna hade sin plats i hästskon.

Något af barnen läste bordsbönen, en salm sjöngs, och sedan hördes åter de outtröttliga fiolerna. Företrädd af spelmännen, som uppstämde en ståtlig marsch, bar nu värdinnan in fatet med sillsalaten; hvarje rätt inbars sedan lika högtidligt och hade sin särskilda marsch. Efter sillsalaten kommo bruna bönor och skinka, pepparrotskött, soppa, fisk, korf, stek, gröt, bakelser och tårta med saftkräm. Framför brudsätan sattes en tallrik, på hvilken hon lade en portion af hvarje rätt; denna *brudtallrik* skänktes sedan åt någon af bruden utsedd fattig i närheten.

Efter steken höll prästen ett med ett bibelspråk inledt tal till brudparet. Därefter uppmanade han bruden att dricka gästernas skål. Ett stort fat lämnades nu till brudsätan, och bruden började med att dricka sin brudgum till; brudsätan räckte då fram fatet, hvarpå brudgummen lade en silfversked, och bruden neg och sade »tacker emjukäst». Detta fortgick hela laget igenom, och hvar och en, som bruden drack med, lade en gåfva på fatet: en tolfskilling, ett par strumpor m. m. Lustigt lät det nog för oinvigda öron att höra sådana skålar

¹ Vanligt bränvin med sirap i.

som: »Annerstu fasters skål, kammärs», »Lillstu Annerses skål» o. s. v. Vid hvarje skål hördes fiolerna stämma in. Sedan utlofvade de närmaste litet »till bos»: »ett kriter af vändera slage, förutom hästkriter», m. m. Gåfvor insamlades äfven åt de fattiga, åt kokerskan och spelmännen.

När dansen en stund efter middagen börjades, skulle bruden först svänga om med prästen, och sedan brud och brudgum med hela laget, innan dansen allmänt fick börja. De dansar, som egentligen förekommo, voro först och främst slängpolska, hambopolska, skjultsa¹ samt gammal och »nymodiger» vals.

Långt fram på natten dansades bruden bort. Alla flickor togo i ring omkring henne, och sedan hon dansat med dem alla, kom brudsåtan och svängde om med henne — i ett nu försvunno de genom dörren och brudpigorna med dem. Nu skulle brudgummen dansas bort, hvilket i det närmaste tillgick på samma sätt som med bruden, blott något mera hårdhänt.

Om en stund återkom bruden med sina brudpigor, alla afklädda sin grannlåt. Spelmännen gingo före, spelande, och därefter kommo alla brudpigorna med brinnande ljus i händerna. Den, hvars ljus slocknade, blef ej gift det året. Sist kom bruden i ungmorsdräkt: svart klädning, hvit spetskantad halsduk och liknande förkläde med röda knytband. På hufvudet bar hon svart bindmössa och stycke.

Nu togo flickorna åter i ring. En duk bands lätt om ungmors ögon, hvarefter hon satte brudkronan på hvarje flickas hufvud. Om någon af spirorna fastnade i håret betydde det, att denna flicka skulle bli brud inom året. Sedan lyftes ungmor på »guldstol» af två flickor, ett glas öl räktes henne, fiolerna tystnade, och hon ropade: »Allä raska fleckers skål!» Då föll hela laget in: »Ja' vännär då vure gutår, hurra-a-a, så skägge' runkär på gubba!» Fiolerna instämde, och folket sjöng under dansen: »Hurrä innerlig å hurrä hjärtelig, hurrä uti glas och hurrä i kalas, å lefve lefve allä flecker (gummor, gubbar, gossar,

¹ *Skjultsa* dansades efter våra vanliga slängpolskmelodier. De dansande stälde sig midt emot hvar andra; man fattade med högra handen meddansarens, så att tummarna stodo upp och likaså med vänstra händerna, så att armarna korsade sig. Armarna sträktes fram och åter, och de dansande svängde med en nigande rörelse hvar annan gång från höger till vänster genom rummet.

alt efter omständigheterna) nul» Men så måste man retas litet med gummorna, och ungmor ropade: »Allä uschligä gummers skål», o. s. v. Skålarna omväxlade sedan för vackra rara flickor och fula »äländiga» gummor, för hvarje gång med samma omkväde. Till slut blefvo gummorna otåliga och bröto in i ringen, hvarur de efter mycken strid togo ungmor. Nu skulle hon dansa och dricka skålar med gummorna; och till sist ropade hon: »Guda' minä gummer, ajö minä flecker, skål!» — och hela laget instämde såsom förut. Men då kom ungfär och tog sin gumma, och så var det slut.

När gästerna lämnade bröllopgården och redan sutto i vagnarna, skulle afskedskål drickas för hvar och en särskildt, med hurrarop och det vanliga omkvädet. Gästen å sin sida skulle svara: »Hela lagets tacksägelses skål!»

Dagen därpå och äfven en del af tredje dagen fortsattes förelustelserna. Annandagen för hela skaran, utklädd, den s. k. långdansen, till närmaste fattighus med traktering. När gästerna slutligen lämnade bröllopgården, hörde det till ordningen, att allt kvinfolket skulle gråta.

Följande söndag möttes bröllopskaran i kyrkan. Ungmor var klädd i sin ungmorsdräkt, med en silkeshalsduk hängande på ena armen. Kryddosan, ett sockerstycke och luktvattensflaskan voro inlagda i brudnäsduken och bjödos omkring under predikan. Efter gudstjänstens slut bjöds i sockenstugan på smörgås, *håler ost*, *kläsost*, *äggstjärna*,¹ fläsk samt öl, brännvin och sirapsbrännvin.

3.

Begrafning.

När en person dog, tillkallades socknens liksviperska för att göra den döde riktigt »snygger». Var det en gammal man eller kvinna, sveptes han eller hon enkelt med täcke och lakan; men i synnerhet unga flickor utpyntades som brudar med blommor, band och bjäfs,

¹ *håler ost*, hård ost; *kläsost*, den vanliga ostberedningen med löpe, fastän osten genast användes färsk; *äggstjärna*, kläsost, uppblandad med ägg, grädde, socker och kryddor samt tillagad i en uddig bleckform med stjärna i botten.

ju grannare, dess bättre. Sedan skulle hela trakten, äfven små barn, se den döde. Det hörde till allmogens största nöjen att gå och »se lik».

Begrafningarna försiggingo på söndagsmornarna vid sammanringningen. På morgonen samlades gästerna vid grafölgsgården för att äta en bastant frukost och höra på *uttale*. Det fans nämligen alltid en eller två »uttalare» i hvarje socken. Liket flyttades ut på gården, en stor hop folk, äfven »oknuttä» (främmande) samlades. Uttalaren steg fram, en begravningsalm sjöngs, och därefter började han sitt tal med ett bibelspråk. Föredraget liknade mycket ett vanligt liktal, fastän med sammanplockade naiva uttryck och ofta löst hopfogadt. Folket tyckte i allmänhet, att »han va' obegripliger te läggä ut 'e'». Efter talet lästes Fader vår och välsignelsen, hvarpå åter en salmvers sjöngs. Sedan ordnades liktåget, och man satte sig i rörelse. När det ringde samman, slöto sig prästen och klockaren till de på kyrkbacken församlade sörjande. I spetsen för taget gick klockaren, sjungande en begravningsalm, hvaruti de öfriga instämde. Karlarne voro iklädde sina långa blåa vadmalsrockar, höga hattar, hvita halsdukar och handskar. Kvinnorna hade stora hvita hufvuddukar af kambrik med breda fällar, djupt neddragna för ansiktet; de djupast sörjande buro äfven vit pannbindel och voro för öfrigt helt svartklädda. Under gudstjänsten sutto de hela tiden nedhukade i bänken utan att se upp. Efter gudstjänstens slut bjöds på traktering i sockenstugan, bestående af bröd, brynt ost, bränvin samt »körkvin». Var det ett riktigt »styft» bondhus, bjödos alla gästerna hem på middag, hvilken då närmast liknade en bröllopsmåltid; i mindre förmögna hus bjöds endast den närmaste släkten.

I allmänhet var folket fattigt, jämfördt med förhållandet i andra socknar; högst få egendomsbönder funnos, och desse med helt små hemman. Nästan alla bondgårdarna hörde under de stora herregårdarna. Rangskilnaden och högfärden voro dock rätt stora, och ett äktenskap mellan en bonddotter och en torparson ansågs för missgifte.

AURORE LUNDQUIST.

